

LAÇIN MUSTAFAYEV

AMEA Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin aspirantı

E-mail: babayevilyas@rambler.ru

QAFQAZ ALBANIYASININ PUL DÖVRIYYƏSİNƏ ANTİK DÜNYA MƏDƏNİYYƏTİNİN TƏSİRİ

Açar sözlər: Qafqaz Albaniyası, qazıntı, tədqiqat, pul dövriyyəsi, təsir

Ключевые слова: Кавказская Албания, раскопка, исследование, денежное обращение, влияние

Key words: The Caucasian Albania, excavation, research, monetary circulation, influence

Antik dünya mədəniyyətinin Qafqaz Albaniyasının maddi mədəniyyətinə, sənətkarlığın bir çox sahələrinə, siyasi, iqtisadi və ticarət əlaqələrinin inkişafına təsiri olmuşdur. Antik dövrdə Qafqaz Albaniyasının təsərrüfatı və iqtisadi inkişafı haqqında bəhs etdikdə burada ticarət və pul dövriyyəsi məsələsini diqqətdən qaçıрмаq olmaz. Bildiyimiz kimi pulun meydana gəlməsi ticarət və iqtisadi inkişafdan asılıdır. Burada həm daxili, həm də xarici ticarətin inkişafı mühüm rol oynayır. Pul insanların sosial-iqtisadi həyatında və məişətində əvəzəlməz yerlərdən birini tutur.

Qafqaz Albaniyasında da pulların meydana gəlməsi və istifadəsi burada yaşayan əhalinin iqtisadi inkişafına, ticarətin genişlənməsinə və digər ölkələrlə ticarət əlaqələrinin qurulmasına güclü təsir göstərmişdir.

Ölkə ərazisində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə olunan pul nümunələri antik dövrdə Qafqaz Albaniyasında gətirilmə pullardan istifadə olunduğunu və onların yerli əhalinin məişətində geniş yer tutduğunu göstərir. K.V. Trever antik yunan müəllifi Strabonun verdiyi məlumatla əsaslanaraq qeyd edir ki, albanlar 100-dən artıq saya bilmir, puldan demək olar ki istifadə etmirlər, ticarəti mübadilə yolu ilə aparırlar. Lakin K.V. Trever albanların pul haqqında zəif təsəvvürlərinin olduğunu göstərir (6.səh. 60-85). Söz yox ki, K.V. Treverin dövründə arxeoloji tapıntıların və numizmatik materialların azlığı tədqiqatçının Albaniyanın pul dövriyyəsi və ticarəti haqqında zəif məlumat verməsinə səbəb olmuşdur. Ancaq təkcə antik müəlliflərin verdiyi məlumatlar bunun üçün kifayət deyildir.

Lakin digər tədqiqatçıların son zamanlar apardıqları arxeoloji tədqiqatlar nəticəsində albanların puldan istifadə etməsi məsələsi öz təsdiqini tapmışdır. Arxeoloq İ.A. Babayevin bu sahədə apardığı araşdırmalar göstərir ki, həqiqətən də albanlar ticarətdə puldan geniş istifadə etmişlər. Arxeoloq pul dövriyyəsində yerli pulların meydana çıxması tarixini e.ə. I əsrdən daha əvvəl olduğunu qeyd etmişdir (1.səh. 18).

Bu səbəbdən yerli pulların meydana gəlməsinə qədər gətirilmə pullardan ticarətdə geniş istifadə olunmuşdur.

Buna misal olaraq hələ 1897-ci ildə Goranboy rayonunun Gülüstan kəndi yaxınlığındakı dəfinədən tapılan Makedoniyalı İsgəndərin tetradraxmasını, 1925-ci ildə Bərdə rayonundan tapılan dəfinədə Makedoniyalı İsgəndərin pulunu və 1929-cu ildə yenidən Bərdə rayonundan tapılan dəfinədə Makedoniyalı İsgəndərin və Selevkilərin tetradraxmalarını, o cümlədən Selevki şahları IV Antioxun (e.ə. 175-164), V Antioxun (e.ə. 164-162) və I Demetrinin (e.ə. 162-152) tetradraxmalarını göstərmək olar. Daha sonrakı illərdə Makedoniyalı İsgəndərin pulları Ordubad (1933-cü il), Zəngilan (1964-cü il) və Qəbələ (1966-cı il) rayonunun ərazisindən aşkar olunan dəfinələrdən tapılmışdır (3.səh. 13-14).

Bu məlumatlar və tapılan arxeoloji materiallar əsasında antik dövr mədəniyyətinin Qafqaz Albaniyasının pul dövriyyəsinə göstərdiyi təsir aydın görünür.

Şübhə yoxdur ki, Albaniya ərazisinə daxil olan gətirilmə pullar yerli ticarətdə istifadə olunmuş və əhalinin ticarət əlaqələrindəki ehtiyacını qismən ödəmişdir. Lakin bu pullar Albaniya əhalisinin pul

Tarix və onun problemləri, № 1 2011

dövriyyəsidəki tələbatını tam ödəmədiyindən sonrakı dövrdə ölkə ərazisində yerli pulların kəsilməsi zərurəti meydana gəlmişdir.

İ.A. Babayev və numizmatik alim E.A. Paxomovun uzun müddət sikkələr üzərində apardıqları tədqiqatlar göstərir ki, Azərbaycanda pul dövriyyəsi hələ e.ə. III əsrdən formalaşmışdır (5.səh. 155).

E.A. Paxomov Qafqaz Albaniyasında təsadüfi tapılan sikkələrə əsasən e.ə. IV əsrdən etibarən buraya digər ölkələrin pullarının gətirildiyini qeyd etmişdir. Bu da ticarətin inkişafına güclü təsir göstərmişdir (7.səh. 74-76).

1958-ci ildə Şamaxı rayonunun Xınıslı kəndindən tapılan dəfinədə Roma, Afina, Selevki, Arşaki və yerli pulların olması antik dövrdə Albaniya ərazisində ticarətin və pul dövriyyəsinin inkişafından xəbər verir.

Qafqaz Albaniyasının digər ölkələrlə ticrət münasibətləri və pul dövriyyəsi haqqında bir çox alim və tədqiqatçılar araşdırmalar aparmışlar. Bu sahədə geniş və ətraflı tədqiqatlar aparan arxeoloq İ.A. Babayev müxtəlif arxeoloji tapıntılar və numizmatik materiallara əsasən Qafqaz Albaniyasının antik dünya ilə sıx əlaqələrinin olmasını göstərir və ellin mədəniyyətinin Albaniyanın bütün sahələrinə göstərdiyi təsirdən məlumat verir. Arxeoloq həmçinin qeyd edir ki, ellin mədəniyyətinin təsiri ilə Şərqdə güclənən şəhərsalma ticarət və pul dövriyyəsinə güclü təsir göstərmişdir (2.səh. 177-178).

Antik dövrə aid olan daha zəngin tapıntılardan biri 1966-cı ildə Qəbələ rayonunun Çuxur – Qəbələ kəndi yaxınlığında aşkar olunan dəfinədir. Dəfinə gətirilmə və yerli pullardan ibarətdir (2.səh. 180). Arxeoloq İ.A. Babayev qeyd edir ki, gətirilmə pullar Makedoniyalı İsgəndərin (e.ə. 336-323)draxmaları, Frakiya hökmdarı Lisimaxın, e.ə. 187-129-cu illərdə hökmdarlıq etmiş bütün Selevkilər dövləti hökmdarlarının Suriya şəhərlərində zərb edilmiş tetradraxmaları, Yunan-Baktriya tetradraxmaları və Parfiya draxmalarından idarətdir (1.səh.17). Ən qədim pullar Makedoniyalı İsgəndərin, ən son pullar isə e.ə. II əsrin 30-cu illərində kəsilmiş Selevkilər və Parfiya pullarıdır. 700-dən çox puldan ibarət olan dəfinədəki 500-dən çox pul yerli pullardan ibarət olub, Makedoniyalı İsgəndərin pullarına oxşadılaraq zərb edilmişdir. İ.A. Babayev Yunan-Baktriya pullarının ilk dəfə olaraq Azərbaycan ərazisindən məhz bu dəfinədən tapılması faktını həmin dövrdə Albaniyada olan xarici ticarət və pul dövriyyəsi ilə əlaqələndirir. İ.A. Babayev göstərir ki, ölkə ərazisində pul kəsilməsinə də e.ə. III əsrdən başlanılmışdır (1.səh.18).

Daha sonralar Qafqaz Albaniyasının digər ölkələrlə iqtisadi və ticarət münasibətlərini genişləndirməsi nəticəsində daxili bazarda müxtəlif ölkələrin pullarından geniş istifadə olunmuşdur. Genişlənən ticarət əlaqələrinin nəticəsi kimi ölkə ərazisində gətirilmə pullarla yanaşı həmin ölkələrdə istehsal olunan digər məhsullar da ölkə ərazisinə gətirilmişdir.

Arxeoloq İ.A. Babayev göstərir ki, həmin dövrdə Albaniyanın xarici ticarəti güclənmiş, ölkə daxilində sosial-iqtisadi münasibətlər, kənd təsərrüfatı, sənətkarlıq və ticarət inkişaf etmişdi (5.səh.161-162).Ticarətin sürətli inkişafı və genişlənməsi yeni pulların meydana gəlməsinə səbəb oldu. Ölkə ərazisindən tapılan Roma pulları bu dövrdə Albaniyanın Roma ilə xarici ticarət münasibətləri qurmasından xəbər verir. Lakin artıq bu dövrdə Albaniya ərazisində yerli pullar kəsilirdi. İlk əvvəl bu pulların kəsilməsi e.ə. I əsrə aid edilirdi. İ.A. Babayevin apardığı tədqiqatlar nəticəsində məlum olur ki, hələ e.ə. III əsrdən etibarən genişlənən ticarət münasibətləri burada yerli pul zərbinə olan ehtiyacı artırmışdı. Gətirilmə pulların daxili ticarətdə pula olan tələbatı tam ödəmədiyindən Albaniya ərazisində Makedoniyalı İsgəndərin pullarına oxşadılaraq yeni pullar kəsilmişdir. Bunu ölkə ərazisindən arxeoloji qazıntılar nəticəsində tapılan numizmatik materiallar bir daha təsdiqləyir. Selevki və digər ölkələrin pullarına bənzədilərək kəsilən pul nümunələrini də bu tip tapıntıların sırasına daxil etmək olar.

Qəbələdə aşkar olunan dəfinəni öyrənərkən müəyyən olunmuşdur ki, gətirilmə pullara bənzədilərək kəsilən yerli pullar ilk vaxtlar orijinala çox oxşar zərb olunurdu. Sonralar bu ənənə bir qədər pozulur, pul üzərinə zərb olunan rəsmlər kobudlaşır və buraya yeni cizgilər və elementlər daxil edilir (5.səh. 160).

Yerli pulların bu cür meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri antik dünyanın Albaniyanın ticarət və pul dövriyyəsinə olan təsiridir.

Albaniya ərazisində göstərilən ilk pulların kəsilməsinə görünür e.ə. I əsrin ortalarına qədər davam etmişdir. İ.A. Babayev qeyd edir ki, bu yerli pullar çox güman ki, ölkənin mərkəzi şəhəri olan Qəbələdə kəsilmişdir (5.səh. 162).

Albaniyanın ticarət yollarının üzərində yerləşməsi burada ticarətin və pul dövriyyəsinin inkişafını daha da sürətləndirmişdir. Bildiyimiz kimi, tarixən Qafqazdan keçən "İpək Yolu" vasitəsi ilə Albaniya həm Qərb, həm də Şərq ölkələri ilə ticarət əlaqələri qurmuş, bu da öz növbəsində burada yaşayan əhalinin sosial-ictimai, iqtisadi və mədəni həyatında inkişafa səbəb olmuşdur. Müxtəlif ölkələrlə qurulan ticarət əlaqələri Albaniyanın pul dövriyyəsinə müsbət təsir göstərmişdir.

Bu sahədə numizmat alim Ə. Rəcəblinin araşdırmaları da xüsusi əhəmiyyətə malikdir. Alim ellinizmin təsiri ilə Albaniyada pulun meydana gəlməsi və pul dövriyyəsi haqqında geniş məlumat vermişdir. O, ellinizmin antik Azərbaycanın sosial-iqtisadi infrastrukturuna göstərdiyi təsirdən bəhs edərək, Şimali Azərbaycanın ərazisində ticarət və pul dövriyyəsi münasibətlərinə antik dünyanın təsiri və bunun nəticəsi kimi yerli pulların zərb edilməsi məsələsinə aydınlıq gətirmişdir (3.səh. 9-28). Ə. Rəcəbli bütün ellin dünyasında olduğu kimi Azərbaycan ərazisində də ticarət münasibətlərində pul dövriyyəsinə zaman etibarını ilə müxtəlif ölkələrin sikkələrinin bir-birini əvəz etməsi faktını açıqlayaraq, bunun xarakterik olduğunu göstərmişdir (3.səh. 16). Alim göstərir ki, Xınıslı və Qəbələ dəfinələrinin tədqiqi Albaniyada ilk sikkələrin zərb edilməsi faktını təsdiqləyir. Buna qədər bəzi numizmatik materialların əldə olunmasına baxmayaraq Xınıslı və Qəbələ dəfinələrinin zənginliyi bu məsələdə şübhə yeri qoymur. Daha belə bir mühüm tapıntı 1972-ci ildə Ağsu rayonunun Nüydi kəndindən tapılan dəfinədir. 36 bənzədilmə sikkəni özündə cəmləyən dəfinə burada ticarətin və pul dövriyyəsinin yüksək səviyyədə olmasının göstəricisidir. Ə. Rəcəbli əsas pul dəfinələrinin Şamaxı, Qəbələ və Ağsu rayonlarının ərazisindən tapılması faktını bu ərazilərin tranzit ticarət xətti üzərində yerləşməsi ilə izah edir. Antik dövrdə Qara dəniz və Xəzər dənizi arasında olan ticarət yolundan geniş istifadə olduğunu göstərir. Bu haqda Strabon, Böyük Plini kimi antik müəlliflərin də yazdığını qeyd edir (3.səh. 16-17).

Ticarətin bu yolla qurulması Albaniyanın iqtisadi inkişafına birbaşa təsir etmiş və sonrakı dövrdə bu ərazidə pulun zərbinə şərait yaratmışdı. Müəllif Qafqaz Albaniyasında pulun nə vaxt zərb olunduğunu dəqiq göstərməsə də Makedoniyalı İsgəndərin və Lisimaxın pullarına oxşadılaraq zərb olunan sikkələrə əsaslanaraq burada pul zərbinin məhz həmin orijinalların ticarətdə və daxili bazarda geniş istifadə olunduğu vaxta təsadüf etdiyini göstərir. E.ə. III əsrdən qabaq Albaniya ərazisində pul zərb edilməsinin deməyin çətin olduğunu qeyd edir (3.səh. 18). Bu məsələnin daha aydın təsvirinə arxeoloq İ.A. Babayevin tədqiqatlarında rast gəlirik. Alim Qafqaz Albaniyası haqqında olan təsəvvürləri əsaslı şəkildə dəyişmiş və Albaniyada pul zərbinin e.ə. I əsrdən deyil, əksinə bundan 200 il əvvəl formalaşdığını təsdiqləmişdir (1.səh.15-18).

Ə. Rəcəbli pulun meydana gəlməsinin əsas səbəblərindən biri kimi dövlətçiliyin olmasını və sosial-iqtisadi inkişafın vacibliyinin önəmli olmasını qeyd edir. Alim onu da diqqətə çatdırır ki, Albaniyada dövriyyədə olan ilk pulların gətirilmə xarakterli olmasına baxmayaraq bu heç də ölkədə ticarət və pul dövriyyəsinə mənfi təsir göstərməmiş, əksinə sonrakı dövrdə burada yerli pulların zərbinə səbəb olmuşdur. Bu da yerli pul dövriyyəsinin yüksək səviyyəyə qalxmasına zəmin yaratmışdı (3.səh.18-19).

Ə. Rəcəblinin söylədiyinə əsasən Albaniyanın pul dövriyyəsinə Makedoniyalı İsgəndərin pulları və ona bənzədilərək zərb olunan pullarla yanaşı Selevkilər, Frakiya, Afina, Parfiya, Roma və s. ölkələrin pulları da istifadə olunmuşdur (3.səh. 14-28).

Azərbaycan ərazisindən müxtəlif ölkələrin sikkələrinin tapılmasını arxeoloq C. Xəlilov Albaniyanın beynəlxalq ticarət əlaqələri qurması ilə əlaqələndirir. O, Bərdə, Şəmkir, Şamaxı, Qəbələ, Ağsu və s. rayonların ərazilərindən tapılan dəfinə və təsadüfi tapıntıların böyük elmi maraq doğurduğunu, eləcə də bunun Albaniyanın pul dövriyyəsinin öyrənilməsində əhəmiyyətli olduğunu nəzərə çatdırır (4.səh. 152-155).C. Xəlilov S.M. Qaziyev və İ.A. Babayevin tədqiqatları ilə razılışaraq

Tarix və onun problemləri, № 1 2011

Qəbələ dəfinəsində tapılan yerli pulların e.ə. III əsrdən e.ə. I əsrədək olan dövrdə zərb edildiyini bildirir. (4.səh. 154-155).

Qeyd etdiyimiz kimi pulun meydana gəlmə səbəblərindən biri ticarət münasibətlərinin yaranması ilə bağlıdır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində Azərbaycan ərazisindən müxtəlif özlərə məxsus arxeoloji tapıntıların aşkarlanması Albaniyanın digər ölkələrlə, xüsusilə antik dünya ilə ticarət əlaqələri qurduğunu aydınlaşdırır. Bura bəzək əşyalarını, dulusçuluq məmulatlarını, sənətkarlığın müxtəlif sahələrinə aid olan tapıntıları aid etmək olar. İlk vaxtlarda ticarət münasibətləri kənd təsərrüfatı və yerli əhalinin istehsal etdiyi məhsullarla mübadilə üsulu ilə qurulurdusa, sonrakı dövrdə antik dünyanın təsiri ilə ticarətdə gəlmə pullardan istifadə olunurdu. Bu da yuxarıda göstərdiyimiz kimi ölkə ərazisində pul dövriyyəsinə təsir etmiş, yerli pulların kəsilməsinə ehtiyacı artırmışdır.

Albaniyanın antik dünya ilə ticarət əlaqələrinin öyrənilməsində M.M. Rəsulovanın, T.İ. Qolubkinanın, F.L. Osmanovun tədqiqatları da xüsusi əhəmiyyətə malikdir (4.səh 186).

Burada əsasən Albaniyanın Şimali Qara dəniz sahillərindəki şəhərlərlə, Yunanıstan və Roma ilə ticarət əlaqələri qurması məsələsi öz əksini tapmışdır.

C. Xəlilov Şimali Qafqazdan tapılan bəzi arxeoloji materialların eyni ilə Şimali Qara dəniz sahili şəhərlərdən, Mərkəzi və Şərqi Avropa ərazisindən tapıldığını göstərir. Bu bir daha sübut edir ki, Albaniya bu ölkələrlə ticarət əlaqələri qurmuşdur. Bunun nəticəsində Albaniyanın pul dövriyyəsinə təsir edən gəlmə pullar burada pul dövriyyəsinin yaranmasına və inkişafına təsir etmişdir. Bu təsiri antik dünyanın Azərbaycanın pul dövriyyəsinə olan təsiri kimi dəyərləndirmək olar.

ƏDƏBİYYAT:

- 1.İ.A.Babayev, Q.M.Əhmədov "Qəbələ", "Elm" nəşriyyatı, Bakı-1981
2. Azərbaycan Tarixi Muzeyi "Elm", Bakı-2002
- 3.Али Раджабли. Нумизматика Азербайджана. Издательство "Елм ве хаят", Баку-1997
- 4.Дж. А.Халилов. Материальная культура Кавказской Албании (IV до н.э.-III в.н.э.). Баку, "Елм"1985
- 5.И,А.Бабаев. Города Кавказской Албании в IV в.до н.э. III в.н.э.. Баку, "Елм" 1990
- 6.К.В.Тревер "Очерки по истории и культуре Кавказской Албании IV в.до н.э. VII в.н.э." Издательство Академии Наук СССР, Москва-Ленинград 1959
- 7.Е.А. Пахомов. Чеканка в Албании подражаний монетам Македонским или Селевкидским в I в. до н.э.. Материалы по истории Азербайджана. Труды Музей Истории Азербайджана. Том V, Издательство Академии Наук Азербайджанской ССР, Баку-1962

МУСТАФАЕВ ЛАЧИН

Аспирант Азербайджанского Национального

Исторического Музея НАНА

E-mail: babayevilyas@rambler.ru

ВЛИЯНИЕ АНТИЧНОЙ КУЛЬТУРЫ НА ДЕНЕЖНОЕ ОБРАЩЕНИЕ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ

Как известно, в эллинистическом мире, образовавшемся после похода Александра Македонского на Восток торговля приобрела мировой характер. В эту торговлю участвовала и Кавказская Албания. В это время в торговле широко употребляли монеты. Многочисленные монеты найденные в виде больших кладов и в единичных экземплярах на территории Албании свидетельствуют, что и здесь в торговле широко пользовались монетами.

В Албании в торговле употребляли как привозные так и местные монеты (см.на об.). Пока самые древние монеты, найденные на территории Албании являются серебряные монеты

Александра Македонского. Несколько позние сюда поступали монеты Селевкидов, Парфии, Рима и других государств. Под влиянием античной культуры и в Албании не позднее начала III в. до н.э. по образцам монет Александра чеканили серебряные монеты. Албания поддерживала тесных контакты со странами античного мира. Эти контакты оказывали влияние на все сферы жизни местного населения, в том числе на денежное обращение.

MUSTAFAYEV LACHIN

Post-graduate student the Azerbaijan National

Historical Museum ANAS

E-mail: babayevilyas@rambler.ru

THE INFLUENCE OF ANTIQUE CULTURE ON MONETARY CIRCULATION OF CAUCASIAN ALBANIA

As it is known in Hellenistic world to be found after march of Alexander the Great to East. The trade had achieved a world character. In this trade it is participated Caucasian Albania also. During the period it was widely used coins. Numerous coins found as large treasures on the Albanian territory to prove using coins in the trade here.

In Albania it was used as local, both ecdemic coins. So far the most ancient coins were found in Albania are silver ones of Alxander the Great. Later here it was appeared coins of Selevkids, Parphia, Rome and other states. Under the influence of antique culture in Albania no later III century of B.C.E. it was minted silver coins also.

These contacts influenced on all sphere of life of local people and monetary circulation there.

Rəyçi: t.e.d., AMEA-nın müxbir üzvü İ. Babayev.

AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Antik dövr Arxeologiyası şöbəsinin 12 yanvar 2011-ci il tarixli iclasının qərarı ilə çapa məsləhət görülmüşdür (protokol № 01)